

वैकुण्ठ इन्द्रः। इन्द्रः। जगती, ७, १०-११ त्रिष्टुप्।

अहं भुवं वसुनः पूर्यस्पतिरहं धनानि सं जयामि शश्वतः।

मां हवन्ते पितरं न जन्तवोऽहं दाशुषे वि भजामि भोजनम्॥ १०.०४८.०१

अहम्। वसुनः- सम्पदः। पूर्यः- मुख्यः। पतिः- पालकः। भुवम्- अभवम्। अहम्। शश्वतः
धनानि- शाश्वतीः सम्पदः। सं जयामि। न जन्तवः- पुत्रा इव स्थिता उपासकाः। पितरम्-
जनकम्। माम्। हवन्ते- आह्वयन्ति। अहम्। दाशुषे- दात्रे। भोजनम्- अनुभवम्। वि भजामि-
विशेषेण ददामि ॥१॥

अहमिन्द्रो रोधो वक्षो अथर्वणस्त्रिताय गा अजनयमहेरधि।

अहं दस्युभ्यः परि नृम्णमा ददे गोत्रा शिक्षन्दधीचे मातरिश्वने॥ १०.०४८.०२

अहम्। इन्द्रः- ईशनाधिदेवता। अथर्वणः- चित्तवृत्तिनिरोधकस्य। थर्वतिश्चरतिकर्मा तत्प्रतिषेध इति
यास्कः। वक्षः- चित्तम्। रोधः- रुद्धवान्। त्रिताय- भूर्भुवरादिभूमिकागतदेवतोपासकाय। अहेरधि-
मेघोपलक्षितजडे। गाः- चिद्रश्मीन्। अजनयम्- ससर्ज। मातरिश्वने दधीचे- प्राणधारणाकुशलाय
प्राणायामपरायणायेति भावः। गोत्रा- मेघान् गिरीन् वा जडप्रतीकान्। शिक्षन्- जीवोदकं चिद्रश्मिं
वा बहिर्निःसारणायाध्यापयन्। अहम्। दस्युभ्यः- चोरेभ्यश्चोरभावनेभ्यो वा। नृम्णम्- वीर्यम्। परि
आ ददे- आदत्तवानस्मि ॥२॥

मह्यं त्वष्टा वज्रमतक्षदायसं मयि देवासोऽवृजन्नपि क्रतुम्।

ममानीकं सूर्यस्येव दुष्टं मामार्यन्ति कृतेन कर्त्वेन च॥ १०.०४८.०३

त्वष्टा- तनूकरणदेवता। मह्यम्- मे। वज्रम्- स्वायुधम्। अतक्षत्- ससर्ज। देवासः- देवताः।
क्रतुम्- सङ्कल्पम्। मयि। अवृजन्- समपादयन्। मम- मे। अनीकम्- सेना। सूर्यस्येव- सूर्यरश्मय
इव। दुस्तरम्- दुर्जया। कृतेन- पूर्वपुण्येन। कर्त्वेन च- आगामिपुण्येन च। माम्। आर्यन्ति-
आर्यशीलं कुर्वन्त्युपासकाः ॥३॥

अहमेतं गव्ययमश्वं पशुं पुरीषिणं सायकेना हिरण्ययम्।

पुरू सहस्रा नि शिशामि दाशुषे यन्मा सोमास उक्थिनो अमन्दिषुः ॥ १०.०४८.०४

यत्- यदा । मा- माम् । सोमासः- रसवन्तः । उक्थिनः- मन्त्रविदः । अमन्दिषुः- तर्पयन्ति । तदा ।
अहम् । गव्ययम्- चिद्रश्मिमयम् । अश्वयम्- प्राणमयम् । पशुम्- सूक्ष्मदर्शनसम्पन्नम् । पश्यतीति
पशुरिति यास्कः । पुरीषिणम्- उदकमयं मूलशक्तिधारामयम् । हिरण्ययम्- दीप्यमानम् । एतम्-
धनम् । सायकेन- सायकोपलक्षितस्ववीर्येण । जयामि । पुरू सहस्रा- तानि अनन्तानि । दाशुषे-
दात्रे । नि शिशामि- तीक्ष्णीकरोमि संस्करोमीति भावः ॥४॥

अहमिन्द्रो न परा जिग्य इद्धनं न मृत्यवेऽव तस्थे कदा चन।

सोममिन्मा सुन्वन्तौ याचता वसु न मै पूरवः सख्ये रिषाथन ॥ १०.०४८.०५

अहम् । इन्द्रः- ईशनाधिदेवता । धनम् । न परा जिग्ये- न पराभावयामि । कदा चन- कदापि ।
मृत्यवे- मरणाय । न अव तस्थे- नावस्थितोस्मि । सोमं सुन्वन्तः- हे रसनिष्पादकाः । मा- मा ।
वसु- सम्पदम् । याचत- प्रार्थयत । पूरवः- मनुष्याः । मे- मम । सख्ये- मैत्र्यां सत्याम् । न
रिषाथन- मा विनाशमापनुत ॥५॥

अहमेताञ्छाश्वसतो द्वाद्वेन्द्रं ये वज्रं युधयेऽकृण्वत।

आह्वयमानाँ अव हन्मनाहनं दृळा वदन्ननमस्युर्नमस्विनः ॥ १०.०४८.०६

ये । वज्रम्- वज्रपाणिं । इन्द्रम्- ईशनाधिदेवतम् । माम् । युधये- युद्धाय । अकृण्वत्- अकुर्वन् । तान् ।
शाश्वसतः- प्राणचलनयुक्तान् । द्वाद्वा- द्वन्द्वदृष्टिप्रतीकान् । आह्वयमानान् । नमस्विनः- मया
नमितान् । अनमस्युः- अनम्यः सन् । अहम् । दृळा- दृढान् मन्त्रान् । वदन्- ब्रुवन् । हन्मना-
वज्रेण । अव अहनम्- हन्मि ॥६॥

अभी॑श्दमेकमेको अस्मि निष्वाळभी द्वा किमु त्रयः करन्ति।

खले न पर्षान्प्रति हन्मि भूरि किं मां निन्दन्ति शत्रवोऽनिन्द्राः ॥ १०.०४८.०७

इदम्- इदानीम् । एकः । एकम्- एकं शत्रुम् । अभि अस्मि- अभिभवामि । निष्पाट्- निःसहमानः
सन् । द्वा अभि- द्वौ शत्रू च । अभि- अभिभवामि । माम् । त्रयः- त्रयः शत्रवश्च । किम् । कुर्वन्ति ।
खले- खलान् । विभक्तिव्यत्ययः । न- सम्प्रति । भूरि- प्रभूतान् । पर्षान्- निष्ठुरान् । प्रति हन्मि-
नाशयामि । अनिन्द्राः- इन्द्रविरोधिनः । शत्रवः । किम् । मा- मामिन्द्रम् । निन्दन्ति- निन्दितुं
शक्ताः ॥७॥

अहं गुङ्गुभ्यो अतिथिग्वमिष्करमिषं न वृत्रतुरं विश्व धारयम् ।

यत्पर्णयन् उत वा करञ्जहे प्राहं महे वृत्रहत्ये अशुश्रवि ॥ १०.०४८.०८

अहम् । गुङ्गुभ्यः- गुङ्गादिभ्यः कुहूसिनीवालीराकादिभ्य इत्यर्थः । या गुङ्गू या सिनीवाली या राका
या सरस्वतीत्यत्र गुङ्गूशब्देन राकासिनीवालीसाहचर्यात् कुहुरुच्यते । इयमुद्गीथव्याख्या । इष्करम्-
इषः कर्तारम् । वृत्रतुरम्- आवरणभेदकम् । अतिथिग्वानम्- अतिथिपूजकमुपासकम् । इषं न-
अन्नमिव । विश्व- प्रजासु । धारयम्- दधार । पर्णयन्ने- पर्णदवृक्षपातने ।
मरुत्कार्यमिदमिन्द्रेऽध्यस्यते । भौमभोगप्रतीको वृक्षः । इन्द्र अध्यात्मेच्छादानाय
भौमभोगेच्छाबाधकः । उत वा- अपि च । करञ्जहे- क्षेप्तृनाशने । कृ विश्वे । किरति विक्षिपतीति
करञ्ज इति शब्दकल्पद्रुमे । महे- महते । वृत्रहत्ये- आवरणनाशने । अहम् । प्र- प्रकर्षेण ।
अशुश्रवि- विश्रुतोऽभवम् ॥८॥

प्र मे नमी साप्य इषे भुजे भूद्रवामेषे सख्या कृणुत द्विता ।

दिद्युं यदस्य समिथेषु मंहयमादिदेनं शस्यमुक्थ्यं करम् ॥ १०.०४८.०९

मे- मम । नमी- नमस्कारयुक्तः । इषे भुजे- अन्नभोगाय । साप्यः- आश्रितो भवति । अन्नदाता
भवति । समिथेषु- आवरणान्धकारैर्जनितयुद्धेषु । यत्- यदा तद्रक्षणार्थम् । दिद्युम्- द्युतिम् ।
मंहयम्- प्रवृद्धां करोमि । गवामेषे- चिद्रश्म्याप्तये । सख्या- सख्याय च । द्विता- इत्थं द्विधा ।
कृणुत- तं कुर्वन्ति । आदित्- अनन्तरमेव । एनम्- एतम् । शंस्यम्- स्तुत्यम् । उक्थ्यम्-
मन्त्रमयम् । करम्- करोमि ॥९॥

प्र नेमस्मिन्दृशे सोमो अन्तर्गोपा नेममाविरस्था कृणोति।

स तिग्मशृङ्गं वृषभं युयुत्सन्दुहस्तस्थौ बहुले बद्धो अन्तः ॥ १०.०४८.१०

नेमस्मिन्- देवतांश उपासके । नेमशब्दोऽर्धशब्दपर्यायः । सोमः- रसः । अन्तः- हृदि । प्र- प्रकर्षेण भवति । गोपाः- तद्रक्षक इन्द्रः । अस्था- स्वायुधोपलक्षितस्ववीर्येण । नेमम्- सोमस्य रसस्यैकांशमेव । आविः कृणोति- आविष्करोति । सः- असाविन्द्रः । तिग्मशृङ्गम्- तीक्ष्णशृङ्गम् । वृषभम्- वर्षकमग्निं सोमं वा रक्षितुम् । युयुत्सन्- वृत्रैर्योद्धुमिच्छन् । बहुले- बहुषूपासकेषु । अन्तः- हृदि । बद्धः- रुद्धः । द्रुहः- विघ्नकराणि दुष्टभावनानि । तस्थौ- अधितिष्ठति आक्रमते ॥१०॥

आदित्यानां वसूनां रुद्रियाणां देवो देवानां न मिनामि धाम।

ते मा भद्राय शवसे ततक्षुरपराजितमस्तृतमषाळहम् ॥ १०.०४८.११

आदित्यानाम्- अखण्डप्रकृतिजानाम् । वसूनाम्- सम्पद्भूतानाम् । रुद्रियाणाम्- द्रुतगतीनाम् । देवानाम् । धाम- सदनम् । देवः- देवता सती । न मिनामि- न हिंसामि । ते- ता देवताः । अपराजितम्- अजेयम् । अस्तृतम्- अहिंसितम् । अषाळहम्- असह्यम् । मा- माम् । भद्रा- मङ्गलाय । शवसे- बलाय च । ततक्षुः- तनूकृतवन्तः ॥११॥